



ISSN (print) 2708-7530

Наукові перспективи № 6(24) 2022

УДК 159.9:37.015.3

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6\(24\)-572-583](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-6(24)-572-583)

Гульбс Ольга Анатоліївна доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології, Уманський державний університет ім. Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, 20300, тел.: (067) 363-39-73, <https://orcid.org/0000-0002-5300-8570>

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ ПРОФЕСІЙНОЇ СВІДОМОСТІ НА ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДО ЗДІЙСНЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КАР'ЄРИ

Анотація. У статті розглядаються підходи сучасних вчених до особливостей професійної свідомості та її аспекти. Звернена увага на абстрактні (базові) та конкретні (метапсихологічні) категорії свідомості особистості. Охарактеризовані наступні категорії свідомості, такі як: свідомість-образ, цінність-мотив, почуття-переживання, діяльність-дія, Я-індивід, спілкування-ставлення. Показані особливості формування психологічної готовності до майбутньої професійної діяльності. Актуалізована проблема розвитку майбутнього фахівця-психолога у вищому навчальному закладі. Розглянута проблема соціалізації особистості як чинника її професійного зростання. Приділена увага проблемі професійного розвитку майбутніх фахівців та їх успішної професійної діяльності. Охарактеризовані особливості успіху у професійній діяльності та кар'єрного росту. Розкритий вплив професійної свідомості на готовність майбутніх психологів до здійснення професійної кар'єри. Описаний функціональний та особистістний підходи до готовності майбутніх психологів до здійснення професійної кар'єри. Особистістий підхід охарактеризований як довгостроковий та ситуативний. Розроблені компоненти, які характеризують психологічну готовність фахівців-психологів до здійснення професійної кар'єри, а саме психологічні, інтелектуальні, професійні, соціальні. Описані стратегії психологічної готовності майбутніх психологів до здійснення професійної кар'єри: внутрішні, зовнішні, життєві та стратегія успіху у кар'єрному рості.

Ключові слова: особистість, свідомість, професійна свідомість, психологічна готовність, компоненти готовності, кар'єра, базові категорії, професійна кар'єра, фахівці-психологи.

Gulbs Olha Anatoliivna Doctor of Psychological Sciences, Professor, Professor of the Department of Psychology, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 2 Sadova St., Uman, 20300, tel.: (067) 363-39-73, <https://orcid.org/0000-0002-5300-8570>



PECULIARITIES OF THE INFLUENCE OF PROFESSIONAL CONSCIOUSNESS ON THE FORMATION OF PSYCHOLOGICAL READINESS OF FUTURE PSYCHOLOGISTS TO PROFESSIONAL CARREER

Abstract. The article considers approaches of modern scientists to the peculiarities of professional consciousness and its aspects. Attention is paid to abstract (basic) and specific (meta psychological) categories of personality's consciousness. The following categories of consciousness are characterized, such as: consciousness-image, value-motive, feeling-experience, activity-action, I-individual, communication-attitude. Peculiarities of the formation of psychological readiness for future professional activity have been shown. The problem of the development of the future specialist-psychologist in a higher educational institution have been actualized. The problem of socialization of the individual as a factor of his professional growth have been considered. Attention is paid to the problem of professional development of future specialists and their successful professional activity. Peculiarities of success in professional activity and career growth have been described. Functional and personal approaches to the readiness of future psychologists for their professional career have been described. The personal approach is characterized as long-term and situational. Components that characterize psychological readiness of psychologists to pursue their professional career have been worked out, namely: psychological, intellectual, professional, social. Strategies for psychological readiness of future psychologists to pursue their professional career have been described: internal, external, way of life and strategy for success in career growth.

Keywords: personality, consciousness, professional consciousness, psychological readiness, components of readiness, career, basic categories, professional career, specialists-psychologists.

Постановка проблеми. Проблема вивчення психологічних аспектів категорії професійної свідомості особистості має актуальне значення у сучасних соціально-економічних та політичних умовах суспільства, що вимагають від особистості розширювати свій життєвий досвід, орієнтуватися у сучасних умовах життя та керуватися своїми мотивами, цінностями і життєвою позицією. Це вимагає від майбутнього фахівця постійно враховувати свої особливості професійної свідомості, що дає змогу йому реалізувати свою професійну свідомість у життєвому сенсі, особливо в умовах професійного розвитку та психологічної готовності до здійснення професійної кар'єри.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема дослідження свідомості є найбільш складною і зберігає свою актуальність і значущість у вирішенні психологічних проблем формування і розвитку особистості.



Дослідник Ю.М. Швалб, аналізуючи сучасні підходи до узагальнення дефініції свідомості, звернув увагу на три аспекти: ставлення до суспільства (свідомість є продукт суспільно-історичного розвитку); відносно до мозку (свідомість є функціональною властивістю мозку); стосовно до об'єкту (свідомість є ідеальним відображенням дійсності). Він висловив думку, що свідомість людини розглядається в єдності її природної і соціальної сутності [8].

Згідно з визначенням К. Шнайдера свідомість є вищим станом розвитку психіки людини, що відображає її активність, динамічність, сукупність чуттєвих та розумових образів в її внутрішньому досвіді, які передбачають її практичну діяльність. Специфіка сучасного знання нерозривно пов'язана з практикою і особливо з професійною діяльністю особистості. Тому поряд з індивідуальною та суспільною свідомістю виділяють таку форму свідомості як професійна [10].

На думку Н.Ф. Шевченко центральною ланкою професійної свідомості особистості є система її ціннісних орієнтацій, яка впливає на спрямованість діяльності особистості і є основою вибору нею цілей, мотивів та засобів, що впливає на готовність майбутнього психолога до успішної професійної діяльності [9]. Актуальним питанням підготовки майбутніх психологів на думку Т.С. Яценко є формування їх готовності до здійснення професійної кар'єри [11]. Посилилася зацікавленість дослідників до проблеми кар'єрного становлення майбутніх фахівців у навчальному процесі та впливу на цей процес професійної свідомості. Зростаючий інтерес дослідників до проблеми формування кар'єрного росту, ставлення майбутніх фахівців у навчальному процесі робить цю проблему актуальною.

Мета статті - проаналізувати особливості професійної свідомості та її вплив на формування психологічної готовності майбутніх психологів до здійснення професійної кар'єри.

Виклад основного матеріалу. Розробляючи проблему свідомості, сучасні дослідники вважають, що особистість формується, розвивається та проявляє себе у діяльності, яка є соціальною за своєю природою. Психічні явища виникають у процесі взаємодії суб'єкта із об'єктивним світом і свідомість породжується і формується як психологічний механізм залучення індивідуального буття до життя суспільства і разом із соціумом до життя індивідуального.

Для того щоб наблизитися до поняття свідомості як психологічного феномена, що впливає на діяльність особистості, науковці визначили функції, форми та категорії свідомості. Велику увагу вчені приділяють до категоріального строю психології, що лягло в основу розробки базових і метапсихологічних категорій, причому у кожній метапсихологічній категорії розкривається базисна категорія [8].



У нашому дослідженні ми проявляємо інтерес до наступних метапсихологічних категорій з опорою на категорії базисного рівня: свідомість-образ; цінність-мотив; почуття-переживання; діяльність-дія; Я-індивід; спілкування-ставлення. Ці категорії особливо проявляють себе у професійній свідомості і впливають на розвиток особистості у професійній діяльності. Категорії «свідомість-образ» надають суб'єкту знання про предмет діяльності. У категорії «мотив-цінність» мотив, розглядають як цінність, що виступає у свідомості індивіда як ціннісний саморозвиток та самоудосконалення. Розгляд змісту діади «діяльність-дія» показує, що діяльність індивіда є внутрішнє диференційована дія, яка виконується з урахуванням мети та засобів і досягається як результат діяльності. На думку сучасних дослідників у системі психологічного мислення розумовий образ має когнітивно-комунікативну природу, вирішуючи завдання, котрі інспіровані діяльністю. Аналізуючи ці підходи до впливу свідомості на діяльність особистості, ми дотримувалися поглядів О.Ф. Бондаренка, щодо структури свідомості як вищої форми психологічного відображення дійсності особистістю. Він звернув увагу на наступні аспекти, які формує свідомість у особистості. По-перше, це пізнавальні психічні процеси, які накопичують знання особистості. По-друге, це процеси самопізнання, самооцінка, самовідношення, тобто ієрархія оцінювальних ставлень особистості до себе і інших. По-третє, це цілеутворення і ціннісний компонент, який впливає на мотиви, цілі і сенси здійснення діяльності. По-четверте, це базисне орієнтування особистості у часі і місці виконання діяльності. Ці підходи дослідника характеризують вплив свідомості на діяльність особистості і дозволили виділити наступні напрями: пізнавальні, рефлексію, ціннісно-смыслову й орієнтування особистості у діяльності. О.Ф. Бондаренко стверджує, що пізнавальний компонент характеризує рівень знань особистості про діяльність, її ідеї, поняття, принципи, які суспільство вимагає до діяльності особистості; оцінювальний компонент – це самооцінка та ідейні усвідомлення, оцінювальні критерії своєї практичної діяльності та діяльності інших; регулятивний компонент впливає на почуття, ставлення, переконання, які орієнтують поведінку особистості у діяльності [1].



Рис.1. Структурні компоненти свідомості, що впливають на діяльність особистості.

Усі блоки та компоненти показані на малюнку 1. Блоки та компоненти функціонують у свідомості як єдине ціле і виділені для кращої орієнтації особистості у напрямі її діяльності. Когнітивний компонент свідомості становить фундамент, на якому ґрунтується світогляд, інтереси, переконання і ціннісні орієнтації у діяльності. Важливим компонентом суб'єктів діяльності є його інтереси, які активізують діяльність, впливають на спрямованість особистості на необхідні для праці об'єкти, активізують прагнення пізнавати необхідні об'єкти і є важливим мотивом діяльності. Моральні цінності дають особистості установку на реалізацію духовної культури. Поєднання цінностей і ідеалів є основою для формування активної особистості у соціумі. С.Л. Рубінштейн у своїй концепції кільцевої залежності між психічними властивостями особистості і її діяльністю вказував, що у діяльності особистості праця, навчання та її психічні властивості не тільки виявляються, але й формуються [6].

Таким чином, при підготовці висококваліфікованих фахівців-психологів важлива увага приділяється професійній свідомості особистості. У зв'язку з цим аспектом акцентується увага до готовності майбутніх психологів здійснювати професійну кар'єру. Проблема формування психологічної готовності до професійної діяльності є ключовим моментом у навчальних



зкладах вищої освіти. Розглядаючи готовність випускників вищої школи до професійної діяльності, О.І. Бондарчук вказує, що ця діяльність складається з основних блоків таких як професійна орієнтація (готовність до професійного навчання), опанування знаннями і вміннями (готовність до виконання професійної діяльності), наявність адекватного змісту професійної діяльності та якостей особистості (особистісна готовність), що забезпечують випускнику здатність до висококваліфікованої праці. До визначення змісту та структури психологічної готовності він виділяє наступні підходи: функціональний та особистісний. Функціональний – характеризує психологічну готовність фахівця як стан психологічних функцій, які забезпечують високий рівень виконання професійної діяльності. Особистісний – це результат підготовки до професійної діяльності і є стійким відношенням майбутнього фахівця до професії і включає мотиваційний, когнитивний, операційний компоненти та успішність у професійній діяльності. Особистісний підхід розглядається як довгострокова і ситуативна готовність. Довгострокова готовність є стійким компонентом особистісних професійноважливих якостей, необхідних для успішної майбутньої професійної діяльності як високкваліфікованого фахівця. Ситуативна готовність розглядається як функціональна система, яка включає у зв'язку із взаємодією з конкретною ситуацією і завданнями, котрі потрібно виконувати у професійній діяльності. При цьому він визначає, що психологічна готовність є одночасно і категорією теорії особистості (як довгострокова готовність) і теорії діяльності (як ситуативна готовність) [2].

Формування психологічної готовності майбутніх психологів до здійснення професійної кар'єри пов'язане з наступними важливими вимогами до особистості:

- високі професійні якості, які необхідні психологу: знання та професійний досвід, компетентність, професійна спрямованість, професійна ідентичність, іноваційні здібності, професійна задоволеність;
- індивідуальні особистісні якості: професійна самосвідомість, високий інтелект, загальні та спеціальні професійні здібності, творчий особистісний потенціал;
- емоційно-вольова саморегуляція: самоконтроль, самоаналіз, самодетермінація, самостійкість, самовпевненість;
- психологічна готовність: високі моральні та духовні цінності, ділові чесноти, довіра, совість, психологічна культура, готовність до співпраці;
- особиста і професійна вмотивованість: особистісні і суспільні риси; мотиви діяльності, потреби, професійна задоволеність, професійна ефективність, регулятивні здібності [2].

Кожний майбутній фахівець повинний навчитися володіти іноваційними прийомами удосконалення на різних етапах своєї професійної діяльності. Фахівець-психолог повинен постійно враховувати соціальні потреби, установки у суспільстві. Це дозволяє йому поліпшувати особистісні риси. Важливим аспектом



у професійній діяльності психолога є соціальна та професійна позиції, які складають систему вольових, інтелектуальних, емоційно-оцінювальних ставлень до виконання професійної діяльності, що є джерелом його активності. Позиція фахівця має внутрішні особистісні характеристики, що впливають на ідеали, світогляд і продукують джерела активності фахівця та тип соціальної поведінки. Ці компоненти психологічної готовності відображені у таблиці (Див. табл. 1). У роботах науковців дається класифікація рівнів готовності: самостійність, адекватне оцінювання професійних якостей і ефективне вирішення завдань (високий); вміння виявляти свої здібності та якості у професійній діяльності (середній); невміння самостійно виконувати професійні завдання (низький рівень) [5].

Таблиця 1.

Провідні компоненти психологічної готовності майбутніх психологів до здійснення професійної кар'єри

Психологічні	Інтелектуальні	Професійні	Соціальні
Кар'єрна мотиваційність. Орієнтованість на кар'єру. Самостійність у кар'єрному рості. Воля. Твердість характеру. Ціннісна орієнтація на професію. Емоційна привабливість. Відповідальність до розумного ризику. Прагнення успіху. Антистресовість у кризовій ситуації. Прогностичність мислення: варіативність, темп, гнучкість, інтуїтивність, логічність, прогнозування. Антиконфліктність. Адаптивність.	Самовдосконаленість. Самореалізація. Іноваційність. Цілісність сприйняття дійсності. Функціональність. Професійна орієнтованість та тематична серійність. Масштабність мислення: логічність, системність, широта, комплексність, всебічність. Інтегративність. Креативність мислення. Стратегічність мислення. Реактивність на актуальну інформацію. Самоаналіз вмінь та практичної діяльності. Мімікрічність свідомості до інновацій.	Ефективність використання кращих досягнень теорії та практики психології. Універсальність оволодіння методиками пізнання особистості та впливу на неї. Схильність та здатність знаходити резерви особистості. Мистецтво приймати нестандартні рішення у роботі з особистостями різного статусу. Рациональність у вирішенні професійних завдань. Діловитість, активність, ініціативність.	Спирання на засади гуманізму та соціальної справедливості. Тактовність, шляхетність, ввічливість, наполегливість, демократичність у стосунках. Сталість у соціальній взаємодії. Відповідальність за професійну поведінку. Професійна принциповість. Комунікабельність у групових та особистісних дискусіях. Прагнення до кар'єри у соціумі. Субординація у стосунках з оточуючими. Презентативність своєї діяльності. Культура мовлення. Етичність спілкування.



Психофізіологічний аспект психологічної готовності складають: прагнення доводити справу до логічного завершення, керувати своєю поведінкою, проявляти професійну працездатність, активність, саморегулювання, витримка та високий темп роботи. Оцінювальний компонент передбачає самооцінку своєї професійної підготовки і відповідність виконанню професійних завдань на оптимальному рівні. Серед вольових якостей, які забезпечують психологічну готовність до професійної діяльності, виділяють: цілеспрямованість, витримка, самовладання, наполегливість, ініціативність, творчий підхід до вирішення проблем, самодіяльність, рішучість, самостійність, самокритичність.

Найвищою метою професійної діяльності особистості є прагнення до кар'єри. У якості психологічного підходу до терміну «кар'єра» можливо використовувати такі складові як суспільно-важливі цілі, які обирає для себе сама людина; система цінностей та мотивів, що спонукає її виконувати певну суспільно-корисну професійну діяльність; ступінь актуалізації при здійсненні відповідної необхідної діяльності; здібностей та намірів спеціаліста у професійній діяльності. Істотною характеристикою кар'єри є не тільки просування по службовій драбині, а процес реалізації людиною себе, своїх можливостей в умовах професійної діяльності.

У психології помічений зсув у самому предметі дослідження: від вивчення самого феномену кар'єри до дослідження феноменології кар'єрного зростання, в умовах його супроводу. Якщо раніше при обговоренні феномену кар'єри, вживалися такі терміни, як «професійний життєвий шлях», «професійна самореалізація», «професійна діяльність», то у реаліях сьогодення помітно стали з'являтися інші словосполучення, такі як «технологія кар'єри», «кар'єрні репрезентації», «кар'єра з допомогою інтернету», «кар'єрна готовність» та інші.

Низка дослідників розглядають кар'єру як просування в організаційній ієрархії, що репрезентована у послідовності виконуваних робіт людиною протягом життя і пов'язана з поведінкою та досвідом роботи.

Дослідник В.Т. Лозовецька пропонує розуміти кар'єру як усвідомлену позицію і поведінку, пов'язану із трудовим досвідом і професійною діяльністю [4].

Значна кількість дослідників, визначаючи поняття кар'єри як індивідуально усвідомлені власні судження людини про трудове майбутнє, очікувані шляхи самовираження та задоволеність працею, послідовний рух по кар'єрній драбині, зміна навичок, здібностей, кваліфікаційних можливостей. За такою точкою зору кар'єра – це просування вперед по визначеному шляху діяльності з метою отримання великих повноважень, більш високого статусу, престижу або матеріального багатства. У той же час група дослідників вважають, що кар'єра – це один із показників індивідуального професійного життя людини.

Слід відмітити, що у понятті кар'єри виділяються об'єктивні та суб'єктивні чинники. Об'єктивні – характеризують якість виконання роботи,



прояв професійної позиції, активне вирішення професійних задач, становлення кар'єри в освітянському середовищі. До суб'єктивних чинників відносяться: готовність особистості до самовдосконалення професійної діяльності, відношення фахівця до просування у професійній діяльності, сприйняття особливостей кар'єрного зростання.

У розумінні вчених у кар'єрі відмічається орієнтація людини на реалізацію особистісного і професійного потенціалу як стратегію життя. Дослідник Д. Сьюпер розуміє кар'єру особистості в наступних напрямках: соціальна мобільність у професійній діяльності, послідовність професійних позицій. З психологічної позиції він розглядає кар'єру як низку виконуваних професійних ролей, які детерміновані установками, інтересами, цінностями, потребами, попереднім досвідом, очікуваним успіхом [7]. На думку А.Я. Кібанова та Є.В. Каштанової кар'єра розглядається як індивідуальне осмислення шляхів самовираження у трудовому процесі; очікувані шляхи самовираження та задоволення кар'єрним зростанням; поступальний рух службовою драбиною; зміна професійних навичок та кваліфікаційних можливостей; отримання високого статусу, престижу, матеріального статку [3].

Кар'єра розглядається як стратегія професійного шляху людини, рух, у процесі котрого вона розвивається сама.

Таблиця 2

Стратегії психологічної готовності майбутніх психологів до здійснення професійної кар'єри

Внутрішні стратегії готовності до кар'єрного росту:	Зовнішні стратегії відношення до кар'єри:	Життєві стратегії готовності:	Стратегія готовності до успіху у кар'єрі:
Прагнення до кваліфікованої діяльності. Мотивація готовності до професійної кар'єри. Бажання поліпшити професійну діяльність. Самореалізувати свої знання та вміння у професійній діяльності. Психологічна готовність здобувати	Орієнтація навчального процесу на високу професійну підготовку майбутніх психологів. Спонування виробничої практики до готовності кар'єрного росту. Соціальна підтримка професійної діяльності психологів. Реалізація програми професійного розвитку у кар'єрі.	Перспективи розвитку професійної свідомості. Далекоглядні інтереси готовності до кар'єри. Планування відповідальності за власну професійну діяльність. Стратегічний напрямок готовності удосконалюватися у професійній діяльності.	Пошук власних шляхів кар'єрного успіху. Досягнення стабільності та стійкості до кар'єрного росту. Орієнтація власної поведінки на кар'єрний успіх. Прагнення до участі у стажуванні та впровадження передового досвіду кваліфікованих фахівців.



професійну кар'єру. Планування кар'єрного росту.	Набуття кар'єрного статусу у суспільстві. Орієнтація на професійні якості.	Реалізація особистісних якостей у професійній діяльності: самоконтроль, самоідентифікація, самореалізація.	Постійно орієнтуватися на почуття кар'єрного успіху. Орієнтація на пріоритети на шляху до професійної кар'єри.
---	---	---	---

Розглядаючи ці стратегії можна відмітити такі напрямки:

- кар'єра – це соціальна модель просування по службовій драбині, яка має свої обмеження;
- кар'єра – це історія пройденого шляху індивіда.

Поняття кар'єри окреслює спосіб діяльності людини реалізувати себе, домінуючі схильності у її життєдіяльності. Більшість людей переймаються проблемою громадського визнання, соціального успіху, задоволеністю професією. У поняття кар'єри включають мотивацію, досягнення успіху, знання самого себе, самоконтроль та самореалізацію, що супроводжуються соціальним визнанням і що є результатом кар'єрного просування.

Таким чином, уявлення індивіда про самого себе складається в образ «Я», який відображається у його самосвідомості. Самосвідомість особистості здатна регулювати її поведінку, практичну діяльність, її світогляд на різних етапах життя та особистісного розвитку. Професійна свідомість активно впливає на ставлення особистості до професійної діяльності, на систему знань, вмінь, навичок та використання шляхів професійного росту. Отже, проблема свідомості розкриває внутрішній світ особистості, її позиції, настрої, ідеї і прагнення до самовдосконалення у професійній кар'єрі. Виходить, що вплив професійної свідомості на готовність майбутніх фахівців-психологів до здійснення професійної кар'єри дозволяє особистості регулювати свої особистісні та професійні ресурси, планувати стратегію свого професійного зростання у подоланні соціальних та особистісних труднощів у формуванні готовності до здійснення професійної кар'єри.

Висновки. 1. У дослідженні розкрито поняття свідомості особистості, її категоріальний строй, професійна свідомість та описані аспекти її впливу на професійну діяльність майбутніх фахівців. 2. Описана проблема впливу професійної свідомості на формування психологічної готовності до здійснення професійної діяльності, розроблені її компоненти та описана стратегія аспектів формування психологічної готовності майбутніх психологів до здійснення професійної кар'єри. 3. Перспективи подальшого дослідження потребують пошук шляхів оцінки рівня психологічної готовності майбутніх фахівців кваліфіковано працювати за фахом.



Література:

1. Бондаренко А.Ф. Основы психологии. Учебник для студентов гуманитарных вузов. Киев: Освіта України, 2009. 328 с.
2. Бондарчук О.І. Технологія розвитку психологічної готовності керівників закладів освіти до діяльності в умовах соціальних трансформацій. Післядипломна освіта в Україні. 2018. № 1. С. 5-11.
3. Кибанов А.Я., Каштанова Е.В. Управление деловой карьерой, служебно-профессиональным продвижением и кадровым резервом. Проспект, 2013. 64 с.
4. Лозовецька В.Т. Професійна кар'єра особистості в сучасних умовах. Київ, 2015. 279 с.
5. Моляко В.А. Психологическая система тренинга конструктивного мышления. Вопросы психологии. 2000. № 5. С. 136-141.
6. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. Санкт-Петербург: Питер, 2003. 512 с.
7. Чернышев Я.А. Профессиональная позиция личности в карьере: монография. УлГУ, 2010. 385 с.
8. Швалб Ю.М. Целеполагающее сознание (психологические модели и исследования). Киев: Миллениум, 2003. 152 с.
9. Шевченко Н.Ф. Формування професійної свідомості практичних психологів у системі вищої освіти. Київ, 2012.
10. Шнайдер К. Клиническая психопатология / С комм. Г. Хубер, Г. Гросс. 14-е изд. Сфера, 1999. 296 с.
11. Яценко Т.С. Активное социально-психологическое обучение: теория, процесс, практика: учебное пособие. Хмельницкий: Изд. НАПВУ, 2002. 792 с.

References:

1. Bondarenko, A.F. (2009). *Osnovy psihologii. Uchebnik dlja studentov gumanitarnyh vuzov* [Fundamentals of psychology. Textbook for students of humanities]. Kiev: Osvita Ukraïni [in Russian].
2. Bondarchuk, O.I. (2018). *Tekhnologhija rozvytku psykhologhichnoji ghotovnosti kerivnykiv zakladiv osvity do dijajlnosti v umovakh socialjnykh transformacij* [Technology of development of psychological readiness of heads of educational institutions to activity in the conditions of social transformations]. *Pisljadyplomna osvita v Ukraïni – Postgraduate education in Ukraine*, 1, 5–11 [in Ukrainian].
3. Kibanov, A.Ja., Kashtanova, E.V. (2013). *Upravlenie delovoj kar'eroj, sluzhebno-professional'nom prodvizheniem i kadrovym rezervom* [Management of business career, professional advancement and personnel reserve]. *Prospekt* [in Russian].
4. Lozovec'jka, V.T. (2015). *Profesijna kar'jera osobystosti v suchasnykh umovakh* [Professional career of a person in modern conditions]. Kyjiv [in Ukrainian].
5. Moljako, V.A. (2000). *Psihologicheskaja sistema treninga konstruktivnogo myshlenija* [Psychological system of training constructive thinking]. *Voprosy psihologii – Questions of psychology*, 5, 136-141 [in Russian].
6. Rubinshtejn, S.L. (2003). *Bytie i soznanie* [Being and consciousness]. Sankt-Peterburg: Piter [in Russian].
7. Chernyshev, Ja.A. (2010). *Professional'naja pozicija lichnosti v kar'ere: monografija* [Professional position of a person in a career: monograph]. UlGU [in Russian].
8. Shvalb, Ju.M. (2003). *Celepologajushhee soznanie (psihologicheskije modeli i issledovanija)* [Purposeful consciousness (psychological models and research)]. Kiev: Millennium [in Russian].



9. Shevchenko, N.F. (2012). Formuvannja profesijnoji svidomosti praktychnykh psykholohiv u systemi vyshhoji osvity. Kyjiv [in Ukrainian].
10. Shnajder, K. (1999). Klinicheskaja psihopatologija [Clinical psychopathology]. Sfera [in Russian].
11. Jacenko, T.S. (2002). Aktivnoe social'no-psihologicheskoe obuchenie: teorija, process, praktika: uchebnoe posobie [Active socio-psychological training: theory, process, practice: a textbook]. Hmel'nickij: Izd. NAPVU [in Russian].

